

ધોરણ-૭
સામાજિક વિજ્ઞાન
અભ્યાસક્રમ સંરચના

એકમ ૧

સામાન્ય હેતુઓ :

- (1) વિદ્યાર્થીઓ સામાજિક વિજ્ઞાનની બાબતોને લગતું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે.
- (2) વિદ્યાર્થીઓ સામાજિક વિજ્ઞાનના જ્ઞાનની સમજ કેળવે.
- (3) વિદ્યાર્થીઓ સામાજિક વિજ્ઞાનના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરે.
- (4) વિદ્યાર્થીઓ સામાજિક વિજ્ઞાનના અભ્યાસ આધારિત વિવિધ કૌશલ્યો કેળવે/ વિકસાવે.
- (5) વિદ્યાર્થીઓ સામાજિક વિજ્ઞાનના વિષય સંબંધિત રસ-રુચિ, ટેવ, વલણ અને મૂલ્ય ઘડતર વિકસાવે.
- (6) વિદ્યાર્થીઓમાં સામાજિક વિજ્ઞાનના શિક્ષણ દ્વારા માનસિક શક્તિઓ વિકસાવે.

અધ્યયન નીપજ :

આ એકમના અભ્યાસ પછી વિદ્યાર્થી.....

- વૈશ્વિક વિકાસના સંદર્ભમાં આધુનિક ભારત વિશે સમજ તો.
- રાષ્ટ્રવાદના વિકાસમાં સ્વાતંત્ર્યની ઝંખનાએ આપેલ યોગદાનથી પરિચિત થાય.
- ભારતની સ્વાતંત્ર્ય લડત માટેની પદ્ધતિઓ વિશે જાણે.
- સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓની શહાદતથી પરિચિત થઈ તેની કદર કરે.
- સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં ભારતના નાગરિકોએ ધર્મ, જ્ઞાતિ, જાતિ અને પ્રાદેશિકતાને લક્ષમાં લીધી નથી તે હકીકત વિશે જ્ઞાત થાય.
- રાષ્ટ્રને મળેલી આઝાદીનું રક્ષણ અને જતન કરવાની સમજ કેળવે.
- દેશ પ્રત્યે ગૌરવ અનુભવે અને રાષ્ટ્રની અખંડિતતા અંગે સજાગ બને.
- અહિંસાની નીતિની અસરો અને તેનું મહત્ત્વ સમજે.
- વિશ્વયુદ્ધ તરફ દોરી જતા પરિબળો તથા તેના પરિણામોનું વિશ્લેષણ કરે.
- પ્રાદેશિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ શાંતિ માટેની પહેલ તથા વિકાસ માટેના પ્રયત્નો સમજે.
- પ્રાદેશિક ભાષાને આધારે પ્રાદેશિક અપેક્ષાના સંદર્ભમાં નવા રાજ્યોનું થયેલું નિર્માણ સમજે.

અભ્યાસક્રમના મુદ્દા :

૧. ભારતમાં બ્રિટિશ સત્તાનો ઉદય :

- ભારતમાં આવવાના જળમાર્ગોની શોધ
- યુરોપિયન કંપનીઓનું ભારતમાં આગમન તેમની વસાહતો, ડચ (વલંદાઓ), પોર્ટુગીઝ (પોર્ટુગીઝ) ફ્રેંચ અને બ્રિટિશ, ભારતમાં ઈંગ્લેંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચેના સંબંધ, બ્રિટિશ સત્તાની સર્વોપરિ સ્થાપના

- બ્રિટિશ ઈસ્ટઈન્ડિયા કંપની
- ભારતમાં બ્રિટિશ (કંપની) સત્તાની સ્થાપના
- કંપની શાસનનો વિકાસ, પ્રભાવ અને અસર

2. પ્રથમ વિશ્વ યુદ્ધ અને રશિયન ક્રાંતિ :

- પશ્ચિમ યુરોપ અને એશિયા આફ્રિકામાં સંસ્થાનવાદ
- પ્રથમ વિશ્વ યુદ્ધ (1914-18) : પરિબળો અને પરિણામો
- રશિયાની બોલ્શેવિક ક્રાંતિ (1917)
- વિશ્વશાંતિ માટેના પ્રયાસો : રાષ્ટ્રસંઘ અને શાંતિ મંત્રણાઓ

3. નૂતન વિશ્વ તરફ પ્રયાણ :

- બે વિશ્વ યુદ્ધો વચ્ચેના વૈશ્વિક પ્રવાહો
- દ્વિતીય વિશ્વ યુદ્ધ (ઈ.સ.1939-1945) : પરિબળો અને પરિણામો
- સંયુક્તરાષ્ટ્રો (UN) : સ્થાપના, અંગો, કાર્યો

4. ભારતની રાષ્ટ્રીય ચળવળો :

- ભારતમાં બ્રિટિશ શાસનનો પ્રભાવ
- 1857 ના સંગ્રામ સહિત અન્ય પ્રચલિત સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામો
- ભારતની રાષ્ટ્રીય ચળવળો (1857-1927)
- બહિષ્કાર આંદોલન અને સ્વદેશી ચળવળ
- મુસ્લિમ લીગ, 1906
- ઉગ્ર ક્રાંતિકારી ચળવળનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ
- મોર્લે-મે-ટો સુધારા, 1909
- ગાંધીજીનું ભારતમાં આગમન
- રોલેટ-એક્ટ (ઈ.સ.1919) (The Anarchical and Revolutionary Crime Act, 1919)
- જલિયાંવાલા બાગ હત્યાકાંડ અને અન્ય દમનકારી ઘટનાઓ
- ખિલાફત ચળવળ, અસહકારનું આંદોલન અને સ્વરાજ્ય પક્ષ

5. ભારત- આઝાદી તરફ પ્રયાણ :

- સાયમન કમિશન, 1927
- નહેરુ (પંડિત મોતીલાલ નહેરુ) કમિટી
- પૂર્ણ સ્વરાજ્યની માગણી, 1929
- સવિનય કાનૂન ભંગની ચળવળ, 1930-32 અને દાંડીકૂચ, 1930

- 'હિંદ છોડો' ચળવળ, 1942
- 'આઝાદ હિંદ ફોજ' (INA) અને સુભાષચંદ્ર બોઝ
- સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ અને હિંદના ભાગલા
- સ્વતંત્ર બનેલ ભારત અને તેની સમક્ષની તત્કાલીન સમસ્યાઓ

6. 1945 પછીનું વિશ્વ :

- સંયુક્ત રાષ્ટ્રોનું ખતપત્ર
- ઠંડુંયુદ્ધ (1945-62) : કારણો અને પરિણામો
- લશ્કરી જૂથોનું નિર્માણ, આ જૂથોમાં વહેંચાયેલું વિશ્વ
- શસ્ત્રીકરણ પરમાણુ શસ્ત્રોનું સર્જન અને તેનો ઉપયોગ. એશિયા અને આફ્રિકામાં સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રોનો ઉદય.
- બિન જોડાણવાદી ચળવળ
- જર્મનીના ભાગલા અને એકીકરણ
- સોવિયત રશિયાનું વિઘટન
- ભારતનું આંતરરાષ્ટ્રીયક્ષેત્રે પ્રદાન- મહાસત્તાઓ સાથેના સંબંધો. યુ.એસ.એ. અને સોવિયત રશિયા, પાકીસ્તાન સાથેના સંબંધો- પાકીસ્તાન, નેપાળ, ચીન, બાંગ્લાદેશ, મ્યાનમાર, શ્રીલંકા, ભૂતાન, તિબેટ, અફઘાનિસ્તાન

7. સ્વાતંત્ર્યોત્તર ભારત :

- સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનું દેશી રાજ્યોનું ભારતના સંઘમાં વિલીનીકરણનું કાર્ય
- દેશી રજવાડાનું જોડાણ અને વિલીનીકરણ
- નવા રાજ્યોની રચના
- પ્રદેશવાદ અને પ્રાદેશિક અસમાનતા
- વિજ્ઞાન અને તકનીકી ક્ષેત્રે વિકાસ

એકમ 2

1. ભારતના રાજ્યબંધારણનું ઘડતર

- બંધારણનું આમુખ અને તેના આધાર સ્તંભો- લોકશાહી, સમાજવાદ અને બિનસાંપ્રદાયિકતા
- રાજ્યબંધારણનાં મુખ્ય લક્ષણો- સરકારના ઘટકો, તેમની કાર્યપદ્ધતિ, કેન્દ્રીય શાસન-વ્યવસ્થા- રાજ્ય અને સ્થાનિક કક્ષાએ.
- મૂળભૂત અધિકારો, મૂળભૂત ફરજો અને રાજનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો

2. ભારતીય લોકશાહી :

- તેની કાર્ય પદ્ધતિ
- સાર્વત્રિક પુખ્તવય મતાધિકાર
- જનમત
- ચૂંટણીઓ અને રાજકીય પક્ષો
- હિત ધરાવતાં જૂથો

3. ભારતનું ન્યાયતંત્ર

એકમ 3 : ભારત ભૂમિ અને લોકો

1. ભારત :

સ્થાન, ભૂપૃષ્ઠ, ભૂસ્તરીય રચના, મુખ્ય પ્રાકૃતિક એકમો, ખડકો, ખનિજો, જમીનો અને તેમનું વિતરણ

2. આબોહવા :

મોસમી આબોહવા, તેના લક્ષણો, વરસાદ અને તાપમાનનું વિતરણ, ઋતુઓ, આબોહવા અને માનવજીવન

3. કુદરતી નવસ્પતિ વન :

વનસ્પતિના પ્રકાર વિતરણ અને ઊંચાઈ પ્રમાણે વનસ્પતિમાં ફેરફારો, તેના સંરક્ષણની જરૂરિયાતો અને વિવિધ ઉપાયો.

4. વન્યજીવન :

- મુખ્ય પ્રાણી જાતિઓ, તેમનું વિતરણ, સંરક્ષણ માટેની જરૂરિયાત અને વિવિધ ઉપાયો
- વન્યજીવન : મુખ્ય પ્રાણી જાતિઓ, તેમનું વિતરણ સંરક્ષણ માટેની જરૂરિયાતો અને વિવિધ ઉપાયો
- પ્રવર્તમાન સમયમાં ઉદ્ભવતી કુદરતી અને માનવસર્જિત આપત્તિ અને વ્યવસ્થાપન.

5. જલપરિવહન :

મુખ્ય નદીઓ અને તેની શાખાઓ, સરોવરો અને સમુદ્રો, અર્થતંત્રમાં નદીઓનું યોગદાન, નદી પ્રદૂષણ, નદી પ્રદૂષણ ઉપાયો.

6. ભારતીય લોક જીવન :

ખોરાક, પોશાક, રહેઠાણ, ભાષા, બોલી, ઉત્સવો, તહેવારો, મેળાઓ.

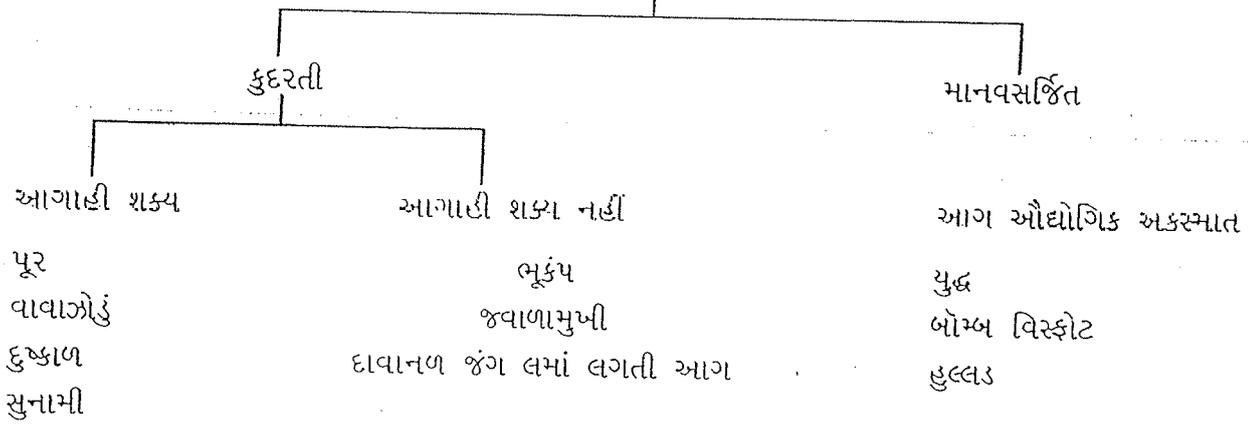
7. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન :

ઉપરોક્ત એકમોમાં નીચે દર્શાવેલ અભ્યાસક્રમના મુદ્દાઓનો સમાવેશ કરવો.

- ભારત : સ્થાન, ભૂપૃષ્ઠ, ભૂસ્તરીય રચના, મુખ્ય પ્રાકૃતિક એકમો, ખડકો અને ખનિજો, જમીનો અને તેનું વિતરણ, માનવજીવન પર તેની પ્રભાવ

- આબોહવાને અસર કરતા પરિબળો : મોસમી આબોહવા, લક્ષણો, વરસાદ અને તાપમાનનું વિતરણ, ઋતુઓ, આબોહવા અને માનવજીવન
- જળપરિવહન : મુખ્ય નદીઓ, શાખાઓ, સરોવરો અને સમુદ્રો અર્થતંત્રમાં નદીઓનું યોગદાન, નદી પ્રદૂષણ, પ્રદૂષણ નિવારણના ઉપાયો
- કુદરતી વનસ્પતિ : વનસ્પતિના પ્રકાર, વિતરણ અને ઊંચાઈ પ્રમાણે વનસ્પતિમાં ફેરફારો, તેના સંરક્ષણની જરૂરિયાતો અને વિવિધ ઉપાયો

આપત્તિના પ્રકાર

★ આપત્તિની માનવજીવન પર થતી અસરો

- શારીરિક
- આર્થિક
- માનસિક
- સામાજિક

★ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન (Disaster Management)

(આપત્તિ વખતે શું કરવું ? શું ના કરવું ?)

- પૂર
- ભૂકંપ
- વાવાઝોડું
- આગ
- દુષ્કાલ

★ માનવ સર્જિત આપત્તિ :

- હુલ્લડ
- આગ
- બોમ્બવિસ્ફોટ
- ઔદ્યોગિક અકસ્માત
- યુદ્ધ
- ગેસ ગળતર વખતે બચાવ કામગીરી
- વિષાણુજન્ય રોગ વખતે બચાવના ઉપાયો
- હાઈએક/અપહરણ બસ, ટ્રેન, વિમાન, વગેરે
- આતંકવાદી હુમલો

એકમ ૩ : પ્રકલ્પ અને પ્રવૃત્તિઓ

★ ભારતના રેખાંકિત નકશામાં....

પડોશી રાજ્યો, સમુદ્રો, પર્વતમાળા, નદી, પર્વત/શિખરો, બહુહેતુક યોજના, જંગલોનું પ્રમાણ, વરસાદનું પ્રમાણ, અભયારણ્યો જેવી અભ્યાસક્રમમાંની સગાવિષ્ટ વિગતો પૂરાવવી.

★ સર્વેક્ષણ :

સ્થાનિક મુખ્ય ભૂમિસ્વરૂપો અને સામાજિક જીવન ઉપર તેમની અસરો. અર્થાત્ પરિવહન, સંદેશા વ્યવહાર અને વસાહતો આ પ્રવૃત્તિઓ સાથેનો ટૂંકો અહેવાલ તૈયાર કરો.

નોંધ : નદી પ્રદૂષણ, વરસાદી જલ સંચયન, જંગલોનો વિનાશ અને વૈશ્વિક તાપમાનમાં વધારો / જમીન ધોવાણ વગેરે મુદ્દાઓ પર આધારિત ગમે તે એક પ્રવૃત્તિ કરવી ફરજિયાત છે.

એકમ ૧ : પ્રકલ્પો અને પ્રવૃત્તિઓ :

- જૂથ ચર્ચા, ચર્ચાસભા, એક પાત્રીય અભિનયનું આયોજન કરવું.
- આઝાદીની ચળવળના સ્વાતંત્ર્ય વીરોના ચિત્રો, વિવિધ ઘટનાના ફોટોગ્રાફસનું એકત્રીકરણ કરવું.
- સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની મુખ્ય ઘટનાઓ અને તેના નામ નિર્દેશ સાથેનો જે તે સમયનો ભારતનો નકશો તૈયાર કરવો.
- હયાત સ્વાતંત્ર્ય વીરો / સેનાનીઓની મુલાકાત ગોઠવવી
- 'સરદાર', 'ગાંધી', 'વીર દાવરકર', 'સ્વામી વિવેકાનંદ', 'દયાનંદ સરસ્વતી' જેવી વ્યક્તિઓની દસ્તાવેજી ફિલ્મો દર્શાવવી.
- સ્વાતંત્ર્ય - સંગ્રામ સંબંધિત ઐતિહાસિક સ્થળોની મુલાકાત લેવી, પ્રવાસ ગોઠવવો.
- પ્રાર્થના સભામાં સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓ, શહીદોના પ્રેરક પ્રસંગોની જાણકારી આપવી.
- વર્ષ દરમિયાન આવતા જન્મદિન કે પુણ્યતિથિએ જે તે મહાન વ્યક્તિ વિશેની જાણકારી આપી શાળા કક્ષાએ વક્તૃત્વ કે નિબંધ સ્પર્ધાનું આયોજન કરવું.

એકમ ૨ : પ્રકલ્પો અને પ્રવૃત્તિઓ

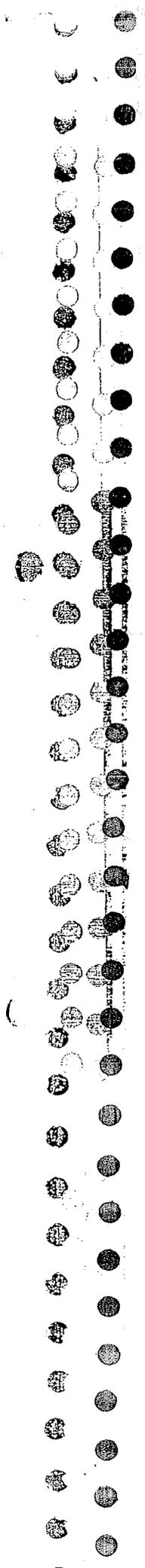
- 'વિવિધતામાં એકતા' વિષય પર જૂથ ચર્ચાનું આયોજન કરવું.
- 'વિવિધતામાં એકતા' વિષય પર (અંગે) અનુલેખન, બહુરંગી વસ્ત્રપરિધાન સ્પર્ધા યોજી શકાય.
- શાળા કક્ષાએ વર્ગસમિતિની અને વર્ગ પ્રતિનિધિઓની ગુપ્તમતદાન દ્વારા ચૂંટણી યોજવી.
- ભારતના ચૂંટણી પંચ દ્વારા થતી ચૂંટણીની સમગ્ર પ્રક્રિયાનો ખ્યાલ આપી ઉમેદવારી પત્રો ભરવાની, મતદાન પ્રક્રિયાની, મત ગણતરીની તાલીમ આપી શકાય.

એકમ : ૩

એકમ : ૩ અધ્યયન નીપજ

આ એકમના અભ્યાસ પછી વિદ્યાર્થી.....

- ભૂસ્તરીય રચના, મુખ્ય ભૂમિસ્વરૂપો વિશે જાણે.
- ભારતના સ્થાન અને કદ વિશે જાણે.
- ભારતની આબોહવા અને તેની માનવજીવન પર અસરો વિશે જ્ઞાત થશે.
- ભારતમાં ઋતુ પરિવર્તન પ્રક્રિયાની સમજ કેળવી લોકજીવન પર તેની અસરો વિશે જાણે
- જળ સંસાધન વિશે જ્ઞાત થઈ તેના વ્યવસ્થાપનની ગંભીરતા સમજે.
- વનસ્પતિ સૃષ્ટિ અને પ્રાણી સૃષ્ટિના વૈવિધ્ય સભર માહિતી જાણી આબોહવાના મહત્વથી જ્ઞાત થાય.
- ભારતીય સમાજજીવન વિશે જાણે.
- દુદરતી અને માનવસર્જિત આપત્તિના વ્યવસ્થાપન વિશે જાણે.

ધોરણ-10
સામાજિક વિજ્ઞાન
અભ્યાસક્રમ સંરચના

એકમ 1 : ભારતનો વારસો

એકમ - 1 અધ્યયન નીપજ

એકમ - 1 ના અભ્યાસ પછી વિદ્યાર્થી.....

- ભારતના ભવ્ય વારસા અને તેની સમૃદ્ધિથી પરિચિત થાય
- ભારતના હસ્ત અને લલિતકલાના વારસા વિશે જાણે.
- ભારતના સાંસ્કૃતિક વારસાની વિવિધ કલાઓ, સ્થાપત્યો, સાહિત્ય વિશે જાણે.
- ભારતમાં પ્રાચીન સમયે વિકસેલ વિજ્ઞાનક્ષેત્રની પ્રગતિની જાણકારી મેળવે.
- ભારતના વિશ્વવારસાના સ્થળોથી પરિચિત બની તેનું મહત્વ સમજે.
- વારસાની ઝોળખ મેળવી તેના સંરક્ષણ અને જતનની ભાવના કેળવે.

અભ્યાસક્રમના મુદ્દાઓ

1. ભારતનો વારસો

- ભારતનું સ્થાન, વિસ્તાર, જનસંખ્યા, વૈવિધ્યસભર વારસો
- સંસ્કૃતિનો અર્થ
- વારસો-પ્રાકૃતિક અને સાંસ્કૃતિક
- ભારતનો પ્રાકૃતિક વારસો
- ભારતનો સાંસ્કૃતિક વારસો
- ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક વારસો, ભાતિગળ સંસ્કૃતિ.
- ભારતભૂમિ અને તેના લોકો
- વારસાનું જતન અને સંરક્ષણ.

2. ભારતનો સાંસ્કૃતિક વારસો : પરંપરાઓ : હસ્ત અને લલિતકલા

- ભારતીય કસબીયો ની કરામતની નામના
- માટીકામકલા, વણાટકલા, ભરત-ગૂંથણકલા, ચર્મઉદ્યોગ, માટીકામ, મીનાકારીગરી, જરીકામ, હીરાઉદ્યોગ
- પાતુકામ, કાષ્ટકલા, જડતરકામ, બેવડાપદ, ચિત્રકલા

લલિતકલાઓ :

સંગીતકલા- રાગો, ગ્રંથો

નૃત્યકલા ભરતનાટ્યમ્, કૂચીપુડી, નૃત્યશૈલી, કથકલી, મણિપુરીનૃત્ય

ગુજરાતના નૃત્યો : આદિવાસી, લોકનૃત્ય, ગરબા, રાસ

નાટ્યકલા, ભવાઈ

શિલ્પ અને સ્થાપત્ય

પ્રાચીન ભારતનું નગર આયોજન

મોહેં-જો-દડો, હડપ્પા, ધોળાવીરા, લોથલ

મૌર્યકાલીન કલા :

સ્તૂપ

સ્તંભલેખો, શિલાલેખો

દક્ષિણ ભારતની દ્રવિડ શૈલી

ગુપ્તકાલીન કલા

ગુપ્તસ્થાપત્ય (ગુફાઓ) અજંતા, ઈલોરા, એલિફન્ટા

ગુજરાતની ગુફાઓ, જૂનાગઢ, ખંભાલેડા, તળાજા, સાણા, ઢાંક, ઝીંજીરીઝર, કરછની ખાપરા કોડિયાની ગુફાઓ, કડિયાડુંગરની ગુફાઓ

રથ મંદિરો, મંદિર સ્થાપત્ય, ગોપુરસ્થાપત્ય

જૈન મંદિરો (દેરાસરો)

મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર

મધ્યકાલીન સ્થાપત્ય

ગુજરાતની સ્થાપત્યકલા, મંદિરો, મસ્જિદો, જૈનદેરાસરો, વાવ

ભારતનો સાહિત્યિક વારસો :

ભાષા અને સાહિત્ય

પ્રાચીન સાહિત્ય :

વેદો, ઉપનિષદો, ભગવદ્ગીતા

મધ્યકાલીન સાહિત્ય

ઘાપીઠો :

નાલંદા, તક્ષશીલા, વારાણસી(કાશી), વલ્મી

5. ભારતનો વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીનો વારસો :

પ્રાચીન ભારતનો વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે વારસો

- ધાતુવિદ્યા
- રસાયણવિદ્યા
- વૈદિકવિદ્યા - શૈલ્યચિકિત્સા, ચરક, સુશ્રુતનું પ્રદાન
- ગણિતશાસ્ત્ર: આર્યભટ્ટ અને અન્ય ગણિતજ્ઞો
- અન્ય વિજ્ઞાનો
- ખગોળશાસ્ત્ર અને જ્યોતિષ શાસ્ત્ર
- વાસ્તુશાસ્ત્ર

6. ભારતના સાંસ્કૃતિક વારસાનાં સ્થાળો :

અજંતાની ગુફાઓ ઈલોરાની ગુફાઓ, એલિફન્ટાની ગુફાઓ મહાબલીપુરમ, પદકલ સ્મારક, ખજૂરાહો, કોણાકનું સૂર્ય-મંદિર, બૃહદેશ્વર મંદિર-થંજાવુર, કુતુબમિનાર, હમ્પી, હુમાયુનો મકબરો, આગ્રાનો કિલ્લો, તાજમહલ, લાલકિલ્લો ફેતહપુર સિકરી, ગોપનાથ, ચાંપાનેર, ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક વારસાના સ્થળો : ગુજરાત સમૃદ્ધ સાંસ્કૃતિક વારસો ધરાવે છે. આ સ્થળોની યાદી લાંબી થાય પણ તે પૈકી ધોળા વીરા, લોથલ, જૂનાગઢ, અમદાવાદ, પાટણ, શામળાજી, દેવનીમોરી, પાલિતાણા, વડનગર, તારંગા, સોમનાથ, દ્વારકા, ચાંપાનેર, પાવાગઢ, ખંભાલીડા તળાજા, સાણા, ઢાંક, ઝીંઝુરીઝર, કડિયા ડુંગર ગુફાઓ જૂનાગઢ-દેવની મોરીનો-સ્તૂપ વગેરે... આયાદી પૂર્ણ નથી, આ સિવાય અન્ય સ્થળો પણ છે.

- દક્ષિણ ભારતના પ્રાચીન મંદિરોના સ્થળો
- ભારતના તીર્થ સ્થાનો.

7. આપણા વારસાનું જતન :

- સાંસ્કૃતિક વારસના સંરક્ષણની આવશ્યકતા, અનિવાર્યતા
- પર્યટન ઉદ્યોગ અને આપણો વારસો
- વારસાનાની જાળવણી-સંરક્ષણમાટે થયેલા પ્રયાસો
- પ્રાચીન સ્મારકો, પુરાતત્વીય સ્થળો અને અવશેષ સ્થળોની જાળવણી અને જાળવણી માટેનો ફાયદો
- સંગ્રહાલયોના વારસાના જતનમાટેની આપણી ભૂમિકા
- પ્રવાસન સ્થળોની સ્વચ્છતા અને જતન
- ભારત : વિવિધતામાં એકતા

પ્રકલ્પો અને પ્રવૃત્તિઓ

- ભારતના પ્રાકૃતિક વારસાના સ્થળોના ચિત્રોનો અંક બનાવી શકાય
- સાંસ્કૃતિક વારસાના સ્થળોની યાદી બનાવવી.
- વારસાના સ્થળોની મુલાકાત ગોડવવી
- ભારતના પ્રચલિત નૃત્યો અંગેના ચાર્ટ તૈયાર કરવાવા.
- ગુજરાતના જાણીતા શિલ્પ સ્થાપત્યો અંગે વર્ગમાં ચર્ચા સભાનું આયોજન કરવું.
- મોઢેરા સૂર્યમંદિર, રાણકીવાવ, લોથલ, ધોળાવીરાના શૈક્ષણિક પ્રવાસનું આયોજન કરવું.
- નાગાર્જુન, ચરક, સુશ્રુત, આર્યભટ્ટ, ભાસ્કરાચાર્ય, વરામિહિર, વિશ્વકર્મા વગેરેના ફોટો ગ્રાફિક્સ ભેગાકરી તેની નીચે તેમનું લખાણ તૈયાર કરી પ્રદર્શન યોજવું.
- શાળા દ્વારા યોજાયેલ શૈક્ષણિક પ્રવાસના સ્થળોનો ફોટોગ્રાફિક્સનો હસ્તલિખિત અંક બનાવવો.
- કોઈ પણ સંગ્રહાલયની મુલાકાત ગોઠવવી.

એકમ - 2 સંસાધનો અને તેના ઉપયોગો

એકમ - 2 અભ્યાસ નીમજ ની

આ એકમ અભ્યાસ પછી વિદ્યાર્થી.....

- વિશ્વના ખંડોમાં એશિયા ખંડના સ્થાન વિશે જાણે.
- આપણા પર્યાવરણમાં જંગલો અને વન્ય જીવનના મહત્વને સમજે.
- જીવન વિકાસમાં ઉપયોગી સાધનોની ગુણવત્તામાં થતા ઘટાડાથી ચિંતિત બને.
- વિવિધ કૃષિ પ્રકારો અને જુદી જુદી કૃષિ પદ્ધતિઓથી પરિચિત થાય અને અને તેના વિશે ચર્ચા કરે.
- પાકોની પ્રાદેશિક વહેંચણી વગેરે અને વરસાદનું પ્રમાણ અને પાકની તરાહ વચ્ચેનો સંબંધ સમજે.
- રાષ્ટ્રીય અર્થતંત્રમાં ખેતીનું મહત્વ સમજે
- સંસાધન તરીકે પાણીનું મહત્વ સમજે અને તેની ઉપયોગિતા જોતા સંચય અને સભાનતા કેળવે
- જુદી જુદી ખનીજોના વિતરણ વિશે જાણી તેની વાજબી ઉપયોગની જરૂરિયાતથી પરિચિત થાય. દેશના આર્થિક વિકાસમાં વ્યાપાર, પરિવહન, સંદેશાવ્યહારની ભૂમિકા સમજે.

અભ્યાસક્રમના મુદ્દાઓ :

1. કુદરતી સંસાધનો :

- સંસાધનોના પ્રકાર અને વર્ગીકરણ
- સંસાધનોનું આયોજન અને સંરક્ષણ
- જમીન (રચના) અને તેના પ્રકારો
- જમીન ધોવાણ અને તેનો અટકાવ
- ભૂમિ રક્ષણ અને જાળવણીના ઉપાયો.

2. વન અને વન્યજીવ સંસાધન

- ભારત : જંગલ સંસાધન
- જંગલોના પ્રકારો
- જંગલ વિનાશની અસરો
- વનસંરક્ષણ અંગેના ઉપાયો
- વૈવિધ્ય સભર વન્યજીવન અને લુપ્ત થતું વન્યજીવન
- વન્યજીવ વિનાશનાં કારણો અને ઉપાયો
- વન્યજીવ સંરક્ષણ યોજના
- રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનો, અભયારણ્યો અને જૈવ આરક્ષિત ક્ષેત્રો
- વન્યજીવ સંરક્ષણ કેન્દ્રો

3. ભારત:કૃષિ

- કૃષિના પ્રકારો
- કૃષિ પદ્ધતિઓ
- કૃષિના વિવિધ પાકો
- કૃષિમાં ટેકનિકલ અને સંસ્થાકીય સુધારાઓ
- હરિયાણી ક્રાંતિ
- રાષ્ટ્રીય અર્થકારણમાં કૃષિનું યોગદાન
- અનાજ સંરક્ષણ
- ભારતની ખેતીપર વૈશ્વકીકરણની અસર

4. જળ-સંસાધનો :

- જળ સ્ત્રોતો
- જળ સંસાધનો અને ઉપયોગ
- બહુહેતુક યોજનાઓ
- સિંચાઈ ક્ષેત્રનું વિતરણ
- જળસંકટ
- જળ સંસાધનોની જાળવણી અને વ્યવસ્થાપન
- જળ પ્લાવિત ક્ષેત્ર વિકાસ
- વૃષ્ટિ જળ સંચય
- જળ વ્યવસ્થાપન માટે ધ્યાનમાં રાખવામાં મુદ્દાઓ.

5. ખનીજ અને શક્તિના સંસાધનો :

- ખનીજનો અર્થ અને તેઓનું વર્ગીકરણ
- મહત્વની ખનીજો
- ખનીજ સંરક્ષણ

શક્તિના સંસાધનો :

- પરંપરાગત સ્ત્રોત કોલસો, ખનીજતેલ, કુદરતીવાયુ, સૌર શક્તિ, પવન ઊર્જા, જળ ઊર્જા
- બિનપરંપરાગત સ્ત્રોત : સૌરશક્તિ, પવન, ભરતી, ભૂતાપીય શક્તિ, પરમાણુ, બાયોગેસ
- બિનપરંપારિત ઊર્જાસ્ત્રોત: જલાઉલાકડું, છાણ, લકકડિયો કોલસો
- વ્યાપારિક ઊર્જાસ્ત્રોત: ખનીજકોલસો, પેટ્રોલિયમ

6. ઉત્પાદન- ઉદ્યોગો :

- ઉદ્યોગોની પ્રાથમિક માહિતી
- ઉદ્યોગોનું વર્ગીકરણ
- કૃષિ આધારિત ઉદ્યોગો
- રસાયણ ઉદ્યોગ, ખાતર ઉદ્યોગ, સિમેન્ટ ઉદ્યોગ
- પરિવહન ઉપકરણ ઉદ્યોગ
- ખનીજો પર આધારિત ઉદ્યોગો
- પરિવહન ઉપકરણ ઉદ્યોગ
- ઈલેક્ટ્રોનિક ઉદ્યોગ
- ઔદ્યોગિક પ્રદૂષણ અને પર્યાવરણીય અવકમણ
- પર્યાવરણીય અવકમણને રોકવા ઉપાયો

7. પરિવહન, સંદેશા વ્યવહાર અને વ્યાપાર

- પરિવહન પૂર્વભૂમિકા
- પરિવહનના પ્રકાર : જમીનમાર્ગ, જળમાર્ગ, હવાઈમાર્ગ, અન્ય
- ટ્રાફિક સમસ્યાઓ
- સંદેશા વ્યવહાર
- વ્યાપાર : આંતરિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર

એકમ 2 : પ્રકલ્પો અને પ્રવૃત્તિઓ

★ નીચેના વિષય પરત્વે અહેવાલ તૈયાર કરવો

- જલસ્રોતો
- પ્રદૂષણ
- વિવિધ સિંચાઈ પદ્ધતિઓ અને ખેત પદ્ધતિમાં આવેલ પરિવર્તનો

★ અભયારણ્યો, જૈવ આરક્ષિતક્ષેત્રો, રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનો ના સ્થળોએ પ્રવાસ યોજવો.
વૃક્ષારોપણ ઉજવણી.

- ઇકો ક્લબ (પ્રકૃતિમંડળ) દ્વારા વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ યોજવી

- તત્કાલ સ્પર્ધા યોજવા (વક્તૃત્વ સ્પર્ધા, નિબંધ સ્પર્ધા, ચિત્રસ્પર્ધા)
- બહુહેતુક યોજનાનાં ગોડેસ બનાવવાં
- ભારતના નકશામાં બહુહેતુક યોજના, સિંચાઈ યોજનાઓનાં સ્થાન દર્શાવવા
- અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ વિષયવસ્તુને ધ્યાનમાં રાખી હસ્તલિખિત અંકો તૈયાર કરાવવા
- નજીકના વિદ્યુતમથકની મુલાકાત ગોઠવવી
- દૈનિક પ્રાર્થનાના કાર્યક્રમમાં વન, પર્યાવરણ, પ્રદૂષણ, આર્થિક આયોજન, યોજનાઓ અંગેના સમાચારોનું વાચન
- જળસંચયનું મહત્વ, 'પ્રદૂષણ અટકાવો' જેવા વિષયોને ધ્યાનમાં રાખી રેલીનું આયોજન કરી જનમત કેળવવો
- પરિસંવાદો કાર્યશાળાઓનું આયોજન કરવું

એકમ ૩ : આર્થિક અને સામાજિક વિકાસ

અધ્યયન નીપજ :

- વિવિધ પ્રકારના અર્થતંત્રોની ચર્ચા કરે અને ભારતીય અર્થતંત્રના લક્ષણો તારવે
- વૈશ્વિકીકરણને પરિણામે અર્થતંત્રમાંનાં ક્ષેત્રીય પરિવર્તનોને સમજે
- ગરીબી અને બેકારીનાં વચ્ચેના આંતર સંબંધો કેળવે
- ગરીબી અને બેરોજગારીની સમસ્યાની ગંભીરતા સમજે
- ગરીબી ઘટાડવાના સરકાર પ્રયત્નોને સમજે
- સમકાલીન ભારત સમક્ષની મહત્વની સમસ્યાઓના પાસાં અને સ્વરૂપોને સમજે.
- વિકસતા ભારતમાં સામાજિક પરિવર્તન અને તેના કારણકે આવેલી જાગૃતિથી પરિચિત થાય.

૧. આર્થિક વિકાસ :

- આર્થિક વિકાસની રાગજૂતી
- આર્થિક વૃદ્ધિ અને આર્થિક વિકાસ વચ્ચેનો તફાવત
- વિકાસશીલ અર્થતંત્રના લક્ષણો
- આર્થિક અને બિનઆર્થિક પ્રવૃત્તિઓ
- ભારતીય અર્થકારણનું માળખું : પ્રાથમિક ક્ષેત્ર, માધ્યમિક ક્ષેત્ર, સેવાક્ષેત્ર
- ઉત્પાદનના સાધનો : જમીન, મૂડી, શ્રમ, નિયોજન
- ઉત્પાદનના સાધનોની કાળવણી અને પદ્ધતિ:
  - (અ) બજાર પદ્ધતિ (બ) સમાજવાદી પદ્ધતિ, મિશ્રઅર્થતંત્ર

૨. આર્થિક ઉદારીકરણ અને વૈશ્વિકીકરણ :

- આર્થિક ઉદારીકરણ : અર્થ, લાભો, ગેરલાભો
- ખાનગીકરણ : લાભો, ગેરલાભો
- વૈશ્વિકીકરણ, ભારતીય અર્થતંત્ર પર વૈશ્વિકીકરણની અસરો

વિશ્વવ્યાપાર સંગઠન : એમ, કાર્મો, ભારતીય અર્થકારણ પર અસર

- ટકાઉ વિકાસ - પોષણક્ષમ વિકાસ
- પ્રાકૃતિક સાધનોના સંરક્ષણ તેમજ સંવર્ધન માટે ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો
- પર્યાવરણની સુરક્ષા માટેનાં પગલાં

3. આર્થિક સમસ્યાઓ અને પડકારો : ગરીબી અને બેરોજગારી

- ગરીબીનો અર્થ
- ભારતમાં ગરીબી, ગ્રામીણ ગરીબો, શહેરી ગરીબો
- ગરીબી નિવારણની વ્યૂહ રચના અને કાર્યક્રમ
- બેરોજગારી

- ભારતમાં બેરોજગારીનું પ્રમાણ
- બે રોજગારી ઘટાડવાના ઉપાયો
- વિશ્વભ્રમ બજાર

4. ભાવવધારો અને ગ્રાહક જાગૃતિ

- ભાવવૃદ્ધિના કારણો
- ભાવનિયંત્રણની આવશ્યકતા
- ભાવ વૃદ્ધિને નિયંત્રણમાં લેવાના ઉપાયો
- ગ્રાહક જાગૃતિ :
- ગ્રાહક શોષણ પ્રકાર
- ગ્રાહકોના શોષણના કારણો
- ગ્રાહકના અધિકારો હક્કો
- ગ્રાહકોની ફરજો
- ગ્રાહકોના અધિકારો અંગેનો કાયદો
- ગ્રાહક સુરક્ષા ઉપાયો
- આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ ગ્રાહક સુરક્ષાની જોગવાઈ
- ગ્રાહક સુરક્ષા અન્વયે ફરિયાદ કરવાની પદ્ધતિ

5. માનવ વિકાસ

- માનવ વિકાસનો અર્થ
- માનવ વિકાસ સામેના પડકારો : (1) સ્વાસ્થ્ય (આરોગ્ય), (2) લૈંગિક સમાનતા (સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા) (3) મહિલા સશક્તિકરણ

- મહિલા કલ્યાણકારી યોજનાઓ
- મહિલા શોષણ અટકાવવા અંગેની જોગવાઈઓ
- મહિલા સમાનતા અંગે ગુજરાત સરકારની વિવિધ યોજનાઓ

6. સામાજિક સમસ્યાઓ અને પડકારો :

- સાંપ્રદાયિકતા અને તે સામે સંઘર્ષ
- જ્ઞાતિવાદ
- લઘુમતીઓ, નબળાવર્ગો અને પછાત વર્ગોનાં હિતોના રક્ષણ માટે બંધારણીય જોગવાઈઓ
- અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ : વિકાસ અને કલ્યાણમાટે બંધારણીય જોગવાઈઓ
- આતંકવાદ- એક વૈશ્વિક સમસ્યા
- ભારતમાં બળવાખોરી અને આતંકવાદ
- આતંકવાદની સામાજિક અને આર્થિક અસરો.

7. સામાજિક પરિવર્તન

- કાયદાની સામાન્ય જાણકારી અને જરૂરિયાત
- નાગરિક અધિકાર
- મૂળભૂત અધિકારો
- બાળકોના અધિકારો
- બાળ મજૂરો અને ઉપેક્ષિત બાળકો
- વૃદ્ધો અને અશક્તોનું રક્ષણ
- અસામાજિક પ્રવૃત્તિઓ

RTI 2005 - માહિતી અધિકાર એક્ટ-2005

RTE 2009 - બાળકોને મફત અને ફરજિયાત

શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ - 2009

RTF 2013 અન્ન સુરક્ષા ધારો

